

УДК 342,2 (477)

Лідія Рожок,

аспірант відділу проблем розвитку

національного законодавства

Інституту законодавства

Верховної Ради України

Становлення судового конституціоналізму в епоху Античності

Судовому конституціоналізму його становленню вітчизняними науковцями приділяється недостатня увага. Проблематика судового конституціоналізму в науці конституційного права є новою. Частково ця проблема досліджується у працях Бринцева В. Д., Бондаря М. С., Забокрицького І. І., Селіванова А. О., Скоморохи В., Мироненка О. М., Щербанюк О. В., однак комплексного дослідження цього конституційно-правового явища відсутнє. Судовий конституціоналізм неможливо розглядати окремо від етапів світового конституційного процесу, оскільки першооснови цих складних політико-правових режимів закладались саме в філософських ідеях та ідеалах, перших писаних і неписаних конституціях Давньої Греції, та в працях таких іменитих філософів як Платон, Аристотель, Геракліт, Гомер, Піфагор, Сократ, Демокріт, Епіку, Полібій, Горгій та інші.

У зв'язку з цим завданням статті є дослідження становлення судового конституціоналізму як політико-правового режиму в епоху Античності.

Становлення судового конституціоналізму неможливо розглядати

поза межами історичного методу, за допомогою якого можливе поглиблене розуміння суті проблеми та формулювання обґрунтованих рекомендацій.

В науці немає єдиного розуміння поняття «судового конституціоналізму». Так, М. С. Бондар вважає, що «судовий конституціоналізм – це політико-правовий режим судового забезпечення верховенства права і прямої дії Конституції, безумовного гарантування конституційних цінностей на основі балансу влади і свободи, особистих і публічних інтересів, єдності соціокультурних та нормативних правових чинників конституціоналізації економічного, соціального, політичного розвитку ... (держави – Л. Р.) як демократичної правової держави» [1, с. 118].

Як зазначає В. Скомороха, судовий конституціоналізм починається насамперед із сутнісних характеристик конституції та призначення конституційної юстиції [2, с. 40].

Судовий конституціоналізм починає своє формування там, де є реальний розподіл влад на судову, законодавчу та виконавчу владу, наявність Конституційного Суду як органу конституційного контролю, тобто можли-

вість подання громадянами конституційних скарг на невідповідності законів чи дій органів державної влади відповідно до найвищого закону держави (конституції), судовий захист прав та свобод громадян відповідно до конституції, пряма дія конституції тощо.

Політико-правовий розвиток надає можливість прослідкувати за еволюцією становлення конституцій, захист їх за допомогою судових органів, та, відповідно, судове забезпечення і гарантування дотримання прав та свобод людини та громадянина, дотримання конституційних цінностей, публічних інтересів тощо.

В науці конституційного права існує дискусія щодо виникнення конституціоналізму, яку можна історично звести до грецького, римського та середньовічного конституціоналізму, перш ніж перейти до французького, англійського та американського [3, с. 47]. Вважаємо за необхідність розглянути давньогрецький конституціоналізм як основу становлення судового конституціоналізму.

В історії виникнення і розвитку давньогрецької політико-правової думки можна виділити три періоди. Ранній період (IX-VI ст. до н.е.) пов'язаний з виникненням давньогрецької державності. Під час якого спостерігається помітна раціоналізація політико-правових уявлень (у творчості Гомера, особливо, – знаменитих «семи мудреців») та формується філософський підхід до проблем держави і права (Піфагор і піфагорійці, Геракліт). Другий період (V - перша половина IV ст. до н.е.) – це час розквіту старогрецької філософської та політико-правової думки, знайшов своє вираження у навчаннях Демокріта, софістів, Сократа, Платона і Аристотеля. Третій період (друга половина IV-II ст. до н.е.) – період еллінізму, час розпочатого занепаду давньогрецької державності, перехід грецьких полісів під владу спершу Македонії, а потім і Риму. Погляди цього періоду представлені в навчаннях Епікура, стоїків і Полібія [4, с. 35-36].

Політико-правові ідеї в Давній Греції склалися в результаті складних і вельми суперечливих взаємодій політичної ідеології з іншими формами суспільної свідомості [5, с. 57]. Для періоду Античності притаманним є пошуки істинного знання та розуміння справедливості, ідеальної форми правління тощо.

В поемах Гомера (його життя і творчість відносяться до VIII ст. до н.е., а описувані в «Іліаді» і «Одіссей» події – до XIII ст. до н.е.), на яких виховувалася надалі вся Еллада, Зевс в морально-правовій площині виступає як верховний заступник загальної справедливості (дике), суворо караючий тих, хто творить насильство і неправий суд [4, с. 37]. Поеми висвітлюють такі проблемні питання, які є в своїй сукупності компонентами судового конституціоналізму, – про сутність права, справедливості, державного правління, закону, думки про засоби захисту «божественних конституцій», що вимагають і забезпечують непорушність законів і стабільність політичної влади, про богів та інші потойбічні сили, як безпосередніх гарантів недоторканості даних небом людям конституцій [6, с. 20] тощо.

Знаменною для історії світового судового конституціоналізму стала поява близько VIII століття до н. е. усно проголошена Конституція стародавньої Спарти, запропонована законодавцем Лікургом під назвою «Велика ретра». Як зазначає Мироненко О. М., реальна влада яка виконувала функцію конституційного контролю за конституцією Спарти належала герусії з 28 геронтів, що обирались народними зборами (апелюю) з-поміж заможних спартиадів, які досягли 60-літнього віку, та обох архатетів. Контрольні повноваження герусії, на відміну від правителів-вождів, мали тенденцію до зростання, оскільки фактично вона стояла над народними зборами, диктувала їм свою волю тощо [6, с. 21]. Отже, праобразом органу конституційного контролю в Спарті була саме герусія.

Яскравим прикладом грецького конституціоналізму, ми вважаємо Афінську демократію, яку називають «одним з перших видів демократичного устрою держави й суспільства» [7, с. 42]. Періодизація Афінської Держави включає в себе три періоди: Гомерівський період (XI-IX ст. до н.е.); Архаїчний період (VIII-VI ст. до н.е.); Класичний період (V-IV ст. до н.е.).

В Афінській демократії конституція з'явилась в останні роки шостого століття до нашої ери, а демократія зародилась, якщо рахувати від встановлення народного контролю над судом Солона, майже століттям раніше [8, с. 51]. Їй передували писані закони, які склав архонт Драконт у 621 р. до н.е. але включив до них не лише норми стародавніх звичаїв, а і додав багато своїх, його закони були досить жорсткими, в результаті чого підвищилась соціальна напруженість та призвели до т. зв. Афінської великої смуги. Закони Драконта називали тими, що написані кров'ю, адже за найменшу крадіжку санкцією була смертна кара [6, с. 22-23]. На нашу думку, є всі підстави вважати праобразом органу конституційного контролю за часів правління Драконта колегію фесмофетів. Цей орган готував щорічні доповіді народним зборам про суперечливості в законодавстві та законопроектів, що ліквідували ці прогалини.

Наступний щабель розвитку Афінської демократії займає період правління Солона (близько 638-559 рр. до н.е.), який вважається великим реформатором, його відносять до числа так званих «семи мудреців». Аристотель зазначав, що саме з реформ Солона розпочалася «демократія». Він ввів в систему адміністративного управління Афін полісну систему, скасував приватні та державні борги і знищив рабство за борги (так звану сисахфію). Конституція Солона (594-593 рр. до н.е.), не тільки закріплювала недоторканю, а й закріплювала подальші успіхи демосу в боротьбі з аристократією і зміцнювала встановлену в ній систему захисту від

порушень [6, с. 23]. Солон вважав, що основами щасливого існування грецького полісу, є принцип золотого середина, громадянська єдність та закони, які б регулювали життя суспільства прийняті за згоди, хто їм підкоряється.

Недоторканість конституції за правління Солона забезпечувала рада старійшин – ареопаг, що обирався з аристократів, став розглядали важкі злочини і контролювати роботу чиновників, а також вводився суд присяжних – геліей, що вважається вищим суддею в тому, що стосується конституційності законів [6, с. 23].

Загалом, ознакою афінської демократії була належність влади народу і наявність представницьких органів влади («і оскільки у нас містом управляє не жменька людей, а більшість народу, то наш державний лад називається народоправством (демократією)»), рівноправність – юридична рівність («у приватних правах усі користуються однаковими правами за законами»); заміщення державних посад не за становим принципом або майновим цензом, а на підставі особистих якостей і здібностей («на почесні державні посади висувують кожного згідно з його заслугами, оскільки він чимось відзначився не через приналежність до певного стану, але через особисту доблесть»); свобода («у нашій державі ми живемо вільно»); законність («у суспільному житті не порушуємо законів, головним чином через повагу до них, підкоряючись владі та законам») [9, с. 128], вибрання посадових осіб за жеребом, їх ротацію, колегіальність, остаркізм (Клісфен), процедуру подолання незаконних рішень (так звана «скарга на протизаконність») [3, с. 48]. Як стверджує Забокрицький І. І., згідно з цією процедурою будь-який дорослий громадянин чоловічої статі міг оскаржити рішення як незаконне (по-суті, неконституційне). Якщо внаслідок розгляду справи присяжними (у складі 501 члена) було визнано рішення незаконним, то воно скасовувалось, і, якщо таке оскарження було ініційоване протягом одного року то

відповідач (ініціатор прийняття такого рішення) підлягав покаранню.

Цікавим моментом афінського врядування були не збори всього народу як такі, а засоби, що робили суддів та чиновників підзвітними загалу громадян і відповідальними перед ним. В Афінах були два ключові органи контролю за урядом – Рада п'ятисот (кількість суддів змінювалась, напр. за правління Солона це була Рада 400) і трибунали галеастів із широким колом суддів [8, с. 37]. Афінські трибунали галеастів можна вважати основою усієї демократичної системи, адже жоден закон чи рішення не приймався без їх згоди. Афіняни ототожнювали волю суддів трибуналу галеастів з волею всього народу [8, с. 40]. Це легко пояснити тим, що в складі трибуналів галеастів були саме громадяни полісу, які могли займати таку почесну посаду всього один раз на життя (термін дії повноважень загалом тривав один рік).

З розвитком політико-правової думки в Давній Греції, мислителі почали розрізняти писані закони, звичаї, та етичні норми. Софіст Горгій відносить до числа досягнень людської культури і «писані закони, цих охоронців справедливості». Писаний закон – майстерний людський винахід, тобто щось штучне. Від «писаного закону» Горгій відрізняв неписану «справедливість», яка характеризується ним як «сутність справ», «божественний і загальний закон» [4, с. 46]. Проте, справедливість він ставить за цінністю вище за писані закони.

Ідею справедливості та непорушності вищого закону знаходимо в працях Піфагора (580-500 рр. до н.е.), піфагорійців (Архіт, Лізис, Філолай тощо.), Геракліта (530-470 рр. до н.е.). Критикуючи демократію, вони обґрунтовували аристократичні ідеали правління «кращих» – розумової та моральної еліти [4, с. 46]. Ідеалом піфагорійців є поліс, в якому панують справедливі закони. Як зазначає Нерсисянц В. С., справедливість, згідно піфагорійцям, полягає в відплаті рівним за рівне [4, с. 41]. Справедливість

за піфагорійцями постає перед нами відповідно як архаїчний принцип таліона «око за око, зуб за зуб». Після божества, вчив Піфагор, найбільше слід поважати батьків і закони, підкоряючись їм за переконанням, а не зовні й удавано. Законслухняність піфагорійці вважали високою чеснотою, а самі закони – великою цінністю [4, с. 40].

Як стверджує Нерсисянц В. С., політико-правові погляди Геракліта тісно пов'язані з його загально філософськими положеннями. Хоча мислення, згідно Геракліту, властиве всім, проте більшість людей не розуміють загального логосу (всекеруючого розуму), якому необхідно слідувати [4, с. 42]. Тому і є потрібною функція трактування законів та доведення до відома громадян його зміст. «І волі одного покора – закон» – тут Геракліт має на увазі те, що для формування і прийняття закону зовсім не обов'язково загальне схвалення на народних зборах: головне в законі – його відповідність загальному логосу, розуміння чого одному (краще) доступніше, ніж багатьом [4, с. 43]. Проте має здійснюватися також функція контролю за виконанням закону не тільки громадянами а й посадовими особами.

Платон демократію розумів як справедливою і одночасно не справедливою владою більшості. Причиною цьому є те, що він розглядав справедливість через призму потреб існуючої влади, тобто справедливості є те, що придатне для існуючої влади. Він вважав, що той закон правильний який робить людину щасливою. «Як свідчимо ми самі, є одна рушійна сила, якій кожна людина має коритися, якої вона не повинна цуратися, якої вона має дотримуватися і на яку має спиратися, – це сила золотих священних віжок, і називаються вони народним Законом Держави» [10, с. 93]. Також Платон виділяє орган, який мав би стежити за дотриманням і відповідності конституції інших законів, розуміючи що закони потребують змін відповідно до суспільно-

політичного розвитку: «однаке його (закону – Л. Р.) продуманість і «про-рахованість» довершена, він все таки піддається модифікації, а тому потребує стража, який гарантував би перевагу цього ланцюжка (закону – Л. Р.) над іншим» [10, с. 93]. В діалозі Платона «Закони», можна знайти порушені ним питання щодо судового захисту конституції відповідно до Закону Держави та мудрості десятих найстаріших, які утворювали так звані Нічні Збори. Вони працювали таємно для становлення в державі ідеальних законів, щоб не дати зруйнуватися державі. Для такого ідеального правління, на думку Платона, є необхідним підконтрольність та звітність, «жоден суддя та жодна посадова особа не мають діяти безконтрольно» [11, с. 33].

Контроль трибуналів над суддями здійснювали в три основні способи. По-перше, була можливість екзаменувати кандидата, перш ніж він обійме посаду. Іспит могли влаштувати на тій підставі, що даний кандидат не годився для такої посади, і трибунал міг дискваліфікувати його. Такий механізм робив вибори шляхом жеребкування менш випадковими, ніж здавалося на перший погляд. По-друге, наприкінці повноважень від судді могли вимагати звіту за його всі його дії; звітувати він мав також перед трибуналом. І нарешті, наприкінці строку повноважень кожного судді трибуналу галеастів відбувалася спеціальна ревізія рахунків і огляд того, як він розпоряджався державними коштами. Афінівський суддя трибуналу галеастів, який не мав права на переобрання і дії якого (до і після виконання ним своїх обов'язків) міг розглянути трибунал, що складався з п'ятиста чи більше його співвітчизників, визначених жеребкуванням, мав украй обмежену свободу дій [8, с. 40]. «Трибунали могли судити не лише людину, а й самий закон» [8, с. 40], тобто трибунал галеастів виконував функцію не лише правосуддя, але роль негативного законодавця, якщо той чи інший закон не відповідав зви-

чаям, нормам моралі чи конституції, у такому випадку судили не тільки закон а й посадову особу яка його приймала. Ухвалу Ради п'ятисот чи асамблеї могли поставити під сумнів, висунувши певного роду позов, згідно з яким ця ухвала суперечила конституції. Будь-який громадянин міг оскаржити її, а відтак дія спірного закону призупинялась, поки його доля не вирішувалась в трибуналі [8, с. 40]. Після розгляду справи по суті визначалась доля т.зв. «винного закону» який у разі прийняття негативного рішення – анулювали.

Також, в судочинстві, на думку Платона, має приймати участь *demos*, «хто не використовує можливість загального судочинства, той вважається взагалі не маючим відношення до держави» [11, с. 33], тут він розуміє не тільки захист своїх прав, але й участь у процесах стосовно, наприклад, злочинів проти держави, «обвинувачення в державних злочинах повинні спочатку передаватись на рішення народу» [11, с. 33]. Зокрема, «будь-яка держава перестає бути державою, якщо суди в ньому не влаштовані належним чином» [10, с. 93].

За словами Аристотеля, для греків устрій міста був радше «способом життя», ніж правовою структурою, і як наслідок, основоположною думкою у грецькій політичній теорії була гармонія цього суспільного життя. Для греків теорія міста була водночас і етикою, і соціологією, і економікою, а також політикою в її вужчому теперішньому розумінні [8, с. 42]. Аристотель говорить про те, що поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, так як право, що служить критерієм справедливості, є регулюючою нормою політичного спілкування [4, с. 62]. Грецькі мислителі розглядали поняття верховної влади виняткова з етико-політичної, а не з юридичної точки зору [12, с. 17].

Давньогрецька демократія «загинула», проте форми прямої демократії, права людини і громадянина, система їх гарантій, механізм прямої законотворчості та інші досягнення

афінської демократії увійшли до інтелектуального багажу теорії і практики конституціоналізму [7, с. 42].

Виходячи із вищевикладеного, відкритий доступ до правосуддя громадян Греції передбачає не тільки захист приватних інтересів, але й звернення щодо невідповідності законів, багатогранність органів судового захисту конституції, свідчить про важливість таких органів в суспільно-політичному устрої полісів Давньої Греції. Важливим є також склад таких органів особами, які були наймудрішими та найдостойнішими для зайняття посади в органі державної влади, та контроль за їх діями, приводить нас до висновку, що захист конституцій судовими інстанціями Давньої Греції є праобразом судового конституціоналізму в сучасній державі.

Судовий конституціоналізм починає своє формування з розподілу влади на судову, законодавчу та виконавчу владу – що чітко простежується в полісному устрої Давньої Греції. З наявності органу конституційного контролю, тобто можливість подання громадянами скарг невідповідності законів чи дій органів державної влади відповідно до найвищого закону держави (конституції) – що простежується у діяльності таких інсти-

тутів як трибуналу галеастів, таємних Нічних Зборах, та суду присяжних тощо; судового захисту прав та свобод громадян відповідно до конституції здійснювався відповідно до положення, що кожен громадянин (особа чоловічої статі яка досягла повноліття) має право на судовий захист, та повинна користуватися своїми громадянськими правами.

Дослідження судового конституціоналізму в епоху Античності привела автора до висновків, що судовий конституціоналізм як політико-правовий режим починається там де є поділ влад, адже є механізм стримування і протипаг в державі, також важливим є наявність основного закону та органу конституційної юрисдикції який за своєю суттю здійснює функції з приводу забезпечення прямої дії конституції та верховенства права в державі.

Для дослідження судового конституціоналізму важливо проаналізувати розвиток суспільно-політичних інститутів від епохи Античності і до сучасності, адже праобрази органів конституційної юрисдикції своїм корінням досягають створення перших держав-полісів, що свідчить про значущість судового конституціоналізму для сучасного світу.

Список використаних джерел

1. *Бондарь Н. С.* Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия / Н. С. Бондарь. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2011. – 544 с.
2. *Скомороха В.* Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції / В. Скомороха // Вісник Конституційного Суду України, 2015. – № 1. – С.40-48.
3. *Забокрицький І. І.* Конституціоналізм як продукт західної цивілізації / І. І. Забокрицький // Юридичний науковий електронний журнал, 2015. – № 4. – С. 47-51.
4. *Нерсесянц В. С.* История политических и правовых учений. Краткие учебные курсы / В. С. Нерсесянц – Москва: Норма, 2000. – 352 с.
5. *История политических и правовых учений : Домарксистский период : учебник* / под. ред. О. Э. Лейста. – М. : Юрид. лит., 1991. – 528 с.
6. *Мироненко О. М.* Конституційний суд України: історія і сучасність, доктрина і практика / О. М. Мироненко – Київ, 2011. – 910 с.
7. *Крусян А. Р.* Генезис науково-практичної парадигми конституціоналізму / А. Р. Крусян // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; МОН України, НУ ОЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2011. – Вип. 63. – С. 41-50.

8. *Себайн Джорж Г.* Історія політичної думки / Себайн Джорж Г., Торсон Томас Л.; пер. з англ. – К. Основи, 1997. – 838 с.

9. *Антология мировой правовой мысли.* В 5 т. Т. 1. Античность. Восточные цивилизации / [рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 1999. – 750 с.

10. *Платон* Собрание сочинений в 4 т. / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. Ф. Loseva, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи и др. – М.: Мысль, 1994. – Т. 4. – 830 с.

11. *История* политических и правовых учений : хрестоматия [текст] / Сост. и общ. ред. проф., д-р ист. Наук Г. Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999. – 1080 с.

12. *Щербанюк О. В.* Народний суверенітет у теорії політико-правових вчень: історична школа: монографія. Книга I / О. В. Щербанюк. – К.: Логос, 2013. – 182 с.

Рожок Л. П. Становлення судового конституціоналізму в епоху Античності

Статтю присвячено дослідженню становленню судового конституціоналізму в епоху Античності. Досліджено квазіінститути сучасного судового конституціоналізму, форми та зміст діяльності таких інституцій, їх політико-правовий статус в суспільстві та передумови їх становлення. Встановлено, що інституційні основи судового конституціоналізму як політико-правового режиму мають місце в державотворенні держав-полісів в епоху Античності.

Ключові слова: конституція, конституціоналізм, судовий конституціоналізм, афінська демократія, верховенство права.

Рожок Л. П. Становление судебного конституционализма в эпоху Античности

Статья посвящена исследованию становления судебного конституционализма в эпоху Античности. Исследованию квази институтов современного судебного конституционализма, форм и содержания деятельности таких институтов, их политико-правовой статус в обществе и предпосылки их становления. Установлено, что институциональные основы судебного конституционализма как политико-правового режима имеют место в государственном государств – полисов в эпоху античности.

Ключевые слова: конституция, конституционализм, судебный конституционализм, афинская демократия, верховенство права.

Rozhok L. The formation of a judicial constitutionalism in Antiquity

The article studies the formation of a judicial constitutionalism in antiquity. The study quasi judicial institutions of modern constitutionalism, form and content of such institutions, their political and legal status in society and the conditions of their formation. Established that the institutional framework of judicial constitutionalism as political and legal regime are taking place in the state of policies in antiquity.

Key words: constitution, constitutionalism, judicial constitutionalism, Athenian democracy, rule of law.